

Hallstein Morken til minne

AV GUDBRAND GRØI

Da "Oppunder fjellbandet" kom med sitt første nummer i 1979, var naturligvis Hallstein Morken med fra starten som bidragsyter. Han hadde da på trykk et stykke om "Turismen i Ålen rundt århundreskiftet og fram bulens tidsalder". De fire første numrene hadde han bidrag, og igjen i 1980.

Hallstein skrev mye, og var svært interessert i lokal historie. Han ble bygdakorrespondent for Ålen i Fjell-Ljom fra 1928 til 1979.

20. februar i år rundet han 95 år, og gikk bort 6. april i år.

I stedet for tradisjonelt minneord bringer "Oppunder fjellbandet" et stykke av ham som sto i Fjell-Ljom 13. september 1954, "Om seterlivet", som skulle være aktuelt, også som et 50-årsminne.

Om Hallstein Morkens liv kan en lese i boka "Hallstein Morken - 195 år uten å gå", som utkom i fjor

Hallstein Morken på boklanseringa sammen med bror Bjørne (t.v.), som blir 90 år i 2006.

høst, og som han da også selv fikk ta del i. Boka er ført i pennen av Ole Morken og undertegnede, og bør være aktuelt lesestoff også for den oppvoksende slekt.

Det gamle seterlivet svinn inn – men fjellet blir ikkje avfolka...

Hytter veks opp, og turistane likar seg ved Øyongen.

HALSTEIN MORKEN HADDE DENNE ARTIKKELEN I FJELL-LJOM DEN 23. SEPTEMBER 1954.

Det er seinsomarkveld – solrik og fin. Ein av dei sjeldne i somar. Huvskjermen dreg eg langt ned i skallen for å skyggja mot kveldsola som held på blende meg i auga da Forden i gear to dreg meg og reisefylgjet opp den lange Hessdalslia.

Me er på tur til fjells. Det er ikkje mange som vil vera i bygda helgeleite lenger. Alle som har nokon stad å ty inn, reiser til seterdalane i helga. Forresten veit eg mest ikkje om det er rett å kalle det seterdal lenger. Setrene held smått om senn på å forsvinne – ei naturleg følgd av at arbeidshjelpa på gårdene er mykje mindre enn ho

har vori, og at mange av den grunn har lagt gardsdrifta ned. Andre tykkjer seterdrifta er ulønsam og legg an kulturbeiter til heimejordet. Såleis står mange seterhus tomme, det vil seie, det er inga regulær seterdrift der. Ved Øyongen, dit eg skal, har eg rekna ut det er 14 ubudde setrar i sommer, foruten dei setervollane der husa er nedrättna etter årelangt fråver.

Denne vegen har eg fare tifoldige gonger, og på mange slags vis, frå eg som liten gutunge nedklemt mellom høge kasser og sengklessekkar i flyttingslasset på ei firhjula vogn forspent ein blankpussa, skrikande grahest. I blant, de me vart vekt i 2-tida om "morgonen", for å drage for sola vart for heit, hende det me smårollingane tok oss ein dupp på lasset. Men det var ikkje så farleg det, når me

vakna til ein natte kvilstellet. Å hefte på vegen var ikkje så liketil før kyrne og geithopen hadde passert Hessedals-jorda. Kom det ein kalv eller killing over steinhåggan og inn på frauenget, kunne det snart bli ballade. Difor var det luggumt å ta rasten ved Litj-Hesja etter at den siste renjande geita var puffa ut i elva og vadde eller symde til andre sida. Geitene hadde alltid vasskrekk, kjem eg på.

No er det ikkje lenger lange karavanar med hestekøyrety på seterveg laurdagskvelden. I dag er det bilen som har teki plassen. Ved enden av Hessedalen er sett borti over vegen. "Bilavgift" står det. Ei mørkhåra, vakker jente kjem oss i møte med to små blokker i handa og spør smilande om det er til Hessedalen eller Øyongen me skal. Etter å ha tømt pungen for fire blanke krønestykke, slepp me gjennom.

Til seterveg å vera er vegen flott. Mykje arbeid har setereigarane gjort for å sette han i stand. Store omleggingar, nye bruar og utbetringar på alle vis. Gamalkarane hadde aldri nokon stonad til vegbygging. Reidskapen var heller ikkje rar somtid. For å spare arbeid og kostnad vart difor vegen lagt etter tørrlende. På den måten vart vegen korkje så bein eller slakk som ein brukar å ha vegane i dag. Han snera seg mellom stein, bekkar og vidjekratt i uendeleg mange vinkelrette

krokar, og det var med stor møyse ein sleit seg gjennom med vanleg langvogn.

I august 1921 vart det første motorkøyretyet brukt på Øyongvegen. H. K. Gram og B. Overrein frå Trondheim køyrte til Morkvollen på ein Harley Davidsen motorsykel med sidevogn. No er det fast bilrute heile somaren fire dagar for veka.

Han som bør ha største æra for setervegen er John P. Østeng. Ingen har som han ofra så mykje av tid og pengar på vegarbeidet. Men så er det vel få kan hende, som har fjellet kjærare også. Frå fjellsjøane har han dregi opp mang ein diger aure på ulike fiskereidskap, og kvar haust oppimot han fylte 90 år var han å sjå på jakt etter rypa. Så vidt eg veit var Østeng den første albyggen som brukte hund til rypjakta. Heilt tilfeldig kom han i lag med ein Trondheimsmann, Kaptein Bull. Han hadde hund med. "Du må tru det gjekk i meg og, da eg såg rypa stod for hunden", sa han etterpå. Året etter hadde Østeng jakthund.

Trass i sine 93 år er Østeng like vital og interessert som i unge år, og har på mange vis eit klårare syn på tinga enn dei fleste andre. Særlig ivrig er han for at vegen gjennom Haustbekkdalen må bli omlagt og har lenge arbeidd med planer for dette vegprosjektet.

Meiaa, der han sjølv har setra, hevder han er privat eigedom. Kongeskjøtet som eingong var utferda til ein eller annan "ættefar", har han godt gøymt. Med staten driv han no rettssak om eigedomsretten.

I den seinare tida har Østeng vori på setra heile somaren. I år måtte han reise heim i før laget, da han vart litt skral av seg.

Robåt kom ikkje i Øyongen før ved århundreskiftet, da eit par hessdøler rådde seg med båt. Før den tida gjekk garnfisket føre seg på den måten at dei stakk garna ut frå land med stong. Kvar seter hadde sine bestemte plasser, garnsteinar. Ingen uvedkommande måtte koma der. Det var ei uskriven lov som vart respektert av alle, likesåvel som at moltemyrane der og der utover var rekna for å høyre den og den setra til.

No er det ingen ting att av dei sjølgjorte lovene. Det blir fiska av alle og overalt, og seterkjerringane må sjå bæra blir tatt like utafor stovedøra, kanskje endatil før ho er mogen mangan gong.

Ved sjøstranda er det tallaustr med båtar, og på sjøen tøffer endatil ein einsleg motorbåt. Det var Peder Bensos som fekk sendt ein påhengsmotor frå sonen sin i Amerika. Peder Bensos var, lik farbror sin, Østeng, ein stor fjellelskar. 8. september 1952 fall han død om her i fjellet, ramma av slag. Ikkje kunne Peder ha fått meir symbolsk død. På staden der han stupte er reist ei minneplate.

Tidleg var Øyongen eit eldorado for turistar. Til å byrje med var det ikkje mange setrer som hadde hus å leie burt. Det var vesentleg på Morkvollen og

Engesvollsetra at "storingane" held til. Turistane vart ikkje nemnt med anna namn i den tida her oppe. Det var **storing**. Bygdefolket var ikkje alltid så oppglødd får å få inn turistar heller. Såleis er det fortalt at nokre engelske laksefiskarar, som budde på Ramlo i Haltdalen tenkte seg ein snåptur til Øyongen for å prøve auren. I Hessdalen møtte dei bygdefolk som brukte grov kjeft, og utlendingane vart rådd på å snu med det same. Utanlandsk valuta var ikkje i så høg kurs enda. Folket tenkte meir på naturrikdomane.

På Morkvollen blar eg litt i turistboka. Det er mange namn der. Namn som går att år etter år, noko som tyder på at dei likar seg godt på stellet. Some har høgtida både 10 års-jubileum og meir på setra. Påfunnet med turistboka var det nokre studentar frå Trondheim som hadde fått. På omslaget står: "Bog hvori de besøkende Turister antegne sine Navne. Autoriseret for Trondhjems Turistforening af Olaf Richter." Boka skriv seg frå året 1896. Namnet Olaf Richter kjem at også i året 1925 og utover. Da som statsadvokat i Trondheim og sorenskriver i Nord-Østerdal. I seterstuggu på Morkvollen heng innråma bilete av kjøpmann Ole Dahl. Også det namnet går att mange år. Elles finn ein fleire kjente namn frå Trondheim og andre distrikt.

Turistlivet ved Øyongen ser ut til å ta seg opp for kvart år. "Måtte efter de 51 år atter gjense denne skjønne fjelltrakt her oppe ved Morkvollen, hvortil knytter seg så magne gode barndomsminne fra flere herlige sommeropphold", skreiv Cars Oxaal frå Fredrikstad i turistboka 1947. Slik er det. Fjellet har ei makt som dreg...

Fjellstyret og ålmeningsstyret får søknad på søknad om burtleie av hyttetomter. Og den eine hytta etter den andre kjem opp. Samstundes svinn det gamle seterlivet inn. Omtrent det einaste som er att er at budeiene kinner smør. Mjølkbil går ikkje hit enno. Derimot er det ein treff å finne bukjelen inne og møte os av mussudamp i døra når ein kjem. Ystinga er så godt som borte, og med det er det skjedd stor endring i kosthaldet på setra. Til seterkosten høyrde mølske, skjorost, dravle med ferske ostbitar i – kjesmus dei kalla. Det siste vart også nytta som pålegg, særleg på klubb. No har andre ting komi på seterbordet. Formkaker av fleire slag, gaffelbitar, sardinar og andre fine saker. Det er sagt meg at det i dag finns seterbudeiar som ikkje kan stelle klubb – den mest sermerkte setermaten som har vori brukt frå langt attende i tida. Truleg er dei same reine meistrar i å lage sandkake og fattigmann. Likevel er det utruleg kor matskikken held seg – og ikkje alle har tatt like godt

vare på den som Kristine Engesvold. Ho brukar "laga te heiga" som i gamle dagar, med all slags tørrmat frå lemse og klubb til hyllkake og klappaskall. Mannen spjøl Jens Engesvold, som er 81 år gamal og fødd på setra. Til og med, syter for middagsmaten ved stendig å skaffe fersk fjellaure frå sjøen.

Slik det har arta seg, er det vissnok ingen fare for at fjellet skal bli avfolka. Men den dagen siste buskapen blir att på kulturbeita heime, og det ingen bjølleklang og kuraut er å høyre i høgdom, blir det likevel audt og stille. Alle vil seie: – Fjellet er ikkje det det har vori lenger...

Fangst av villrein i Syosen i historisk tid

AV PER MAGNAR VOLDEN

*Til mat og klede
den mann hev trong
som hev i fjell fari.*

HÅVAMÅL

Fangst av hjortevilt i dyregraver går langt tilbake i vår historie. Villreinen var urinnvåneren som la grunnlaget for bosetning i vårt land etter siste istid. Villreinen var byttedyr for fangstfolk som baserte hele sitt eksistensgrunnlag på reinen. Det går bl.a. frem av boplassfunn i sønorske høfjell. Når det gjelder bruken av dyregraver er det dekning for å hevde at disse var i bruk for mer enn 8000 år siden. Jakt med spyd, pil og buc og bruk av buestillinger, hvor jegeren gjemte seg langs reinens trekkruiter var en jaktform som kunne utføres individuelt av en enslig jeger. Denne jaktformen krevde lite tilrettelegging, og den krevde ikke tilsyn for å ta seg av fangsten slik det var nødvendig med gravfangst. Dyregravene ble anlagt enkeltvis, i grupper eller i lengre rekker. Bruken av dyregraver krevde mye arbeid; med bygging av graver og vedlikehold av et sammensatt fangstsystem. For å få til dette var det nødvendig med et samarbeid mellom mange personer.

Helt siden guttedagene har jeg kjent til dyregravene som finnes ved setra vår i Syosen. Etter at jeg fra tidlig ungdom begynte å jakte i området har jeg registrert en sammenhengende rekke av fangstgraver mellom Melivollen og Gaulhåen. At denne fangsten har foregått på villrein kan det ikke herske noen tvil om. Både grave-nes størrelse og orienteringsretning tilsier det. Reinens trekkveier har her gått i kildene til både Gaula, Glomma og Nea slik som tamreinen bruker området i dag. Det synlige bevis for at det her har foregått gravfangst av villrein er først og fremst de mer eller mindre forfalne dyregravene. Men en dyregrav alene er ikke en effektiv fangstinnretning. Først når hver enkelt grav blir satt inn i et system; bestående av flere graver, sperregjerder, ledegjerder og skremmegjerder kan vi snakke om et fangstsystem. Dyregravene mellom Melivollen og Gaulhåen består av 40-50 graver over en strekning på 3,5 kilometer.

Dyregravene ligger på mellom 800 og 820 meters høyde over havet, langs Gaulas øvre løp.

Reinstrekk

For å forstå viktigheten av dyregravenes plassering i terrenget må en først finne ut av det som kalles reinstrekk. Villreinen har faste trekkruiter som den bruker på sine vandringer gjennom årstidene. Vandringerne foregår mellom beiteområdene som veksler mellom sommer og vinter. Den urolige måten reinen lever på, i stadig bevegelse, og som regel i oversiktlig snaufjells-terreng, gjorde det enkelt for fangstfolkene å finne ut av disse trekkrutene. I historisk tid var disse vandringerne mye lengre og mer omfattende enn det de er i dag. Det som imidlertid kjennetegner disse trekkrutene er at de går på de samme stedene i dag som de har gått i hundreår etter hundreår, basert på reinens instinkt vi mennesker mangler evne til å forstå.

Syosen er i dag sommerbeiteområde for tamrein. Det var nok også tilfelle for villreinen i historisk tid; hvor det foregikk trekk innenfor sommerbeiteområdet avhengig av vær og vind. Trekkruiter gikk frem og tilbake mellom Kjølifjellet Tydalsfjellene i nord og elva Syas nedbørsfelt i sør. Dette gjorde det mulig å fange dyr i gravene mange ganger i løpet av en sommer. Områdene sør for Gaula hadde gode sommerbeiter. Dette skyldes næringsrike beiteplanter, og en topografi som førte til

snøsmelting over en lengre periode, og dermed tilgang til ferske beiteplanter fordelt utover sommeren. Det samme var tilfelle nord og øst for Gaula. Her har en også Kjølifjellet med "evig snø" som gjør det mulig for reinen å oppsøke snøbreene for å beskytte seg mot insektsplager på de varmeste sommerdagene.

Det var viktig for fangstfolkene at landskapet var slik at trekket gikk over en større bredde, noe de viste å utnytte når de anla sine fangsgraver. Alt dette tilsier at Syosen hadde de grunnleggende forutsetningene for å anlegge et fangstsystem for villrein.

Dyregravene

Dyregrava var den sentrale innretningen i et fangstsystem. Det har vært to måter å bygge disse gravene på. Enten som jordgropgraver med forstøtninger, eller oppmurte steingraver delvis under og delvis over bakkenivå. Hva som ble valgt var avhengig av jordsmonnet i området og tilgangen på byggematerialer. Gravene har vært fallgraver, dvs. at dyrene falt ned i grava og ble avlivet der. Dyregraver for rein måtte være omkring 2 meter lange, 0,7 meter brede og 2 meter dype. Dyregravene i Syosen er, som ellers i de lavreliggende fjellområder, bygd som jordgrop og gravd ut i fastmark. Det var viktig at gravene hadde riktig dybde og veggkonstruksjon, og i gravenes endevæg er det brukt loddrette steinheller. På grunn av reinens evne til å grave med fremføttene var det viktig å unngå utstikkende steiner eller andre svake punkter. Hensikten med å legge jordgropene i morenegrunn var at de ikke skulle fylles med vann og bli ødelagt av frost og tele. Derfor finner en bare unntaksvis jordgropgraver i myr.

Gravene i Syosen ligger usymmetrisk plassert i terrenget. Dette er gjort bevisst, både med tanke på å utnytte terrenget for å finne de mest gunstige plasseringsstedene, og for at synsfeltet mellom gravene ikke var åpent for innsyn verken for reinen eller for fangstfolkene som måtte oppsøke gravene for å avlive dyr. Fangstanlegget er plassert slik at det skal fange dyr på beitesøk både fra nord og sør.

Fangstfolkene stod overfor store utfordringer når en dyregrav skulle bygges. Arbeidet var ikke ferdig med å grave en grop. Grava måtte steinsettes og jord som var gravd opp måtte fjernes eller jevnes utover. Stein som ikke kunne brukes til muring måtte fraktes bort. Arbeidet var et blodslit når en med primitive redskaper skulle grave i den harde grunnen. I de tidligste tider ble det brukt tre- og steinredskaper. I jernalderen trespader ble brukt med jernsko. Det er beregnet at arbeidet med en dyregrav krevde 20-25 arbeidsdager for én person

og det var ikke et arbeid som var gjort en gang for alle. Til neste år kunne grava være delvis ødelagt av frost og vann, og omfattende vedlikeholdsarbeid var nødvendig. Før grava kunne tas i bruk til fangst måtte den, nøye og med omtanke, tildekkes med et teppe av mose og lyng. Teppet ble lagt på tynne trestaver. I følge tradisjonen brukte fangstfolkene en kløftet trestav når de la ut lyng- og moseteppet. De måtte unngå å bruke hendene til dette arbeidet, da det ville avsette lukt som skremte dyrene.

Nå var imidlertid slitet med å anlegge grava ferdig. Den lå der, usynlig og farlig for den ville og lettskremte villreinen.

Gjerder

Men fangstsystemet manglet fortsatt gjerder som skulle lede dyrene inn mot gravene.

I høyfjellet med mye stein og ingen skog ble disse gjerdene bygd opp av stein. I vårt område finnes ikke rester av steingjerder noe som tilsier at det her har vært brukt gjerder av trevirke hvor fjellbjørk og eier har vært det viktigste byggemateriale. Trekkende rein på beitesøk beveger seg rolig i landskapet når de ikke blir utsatt for stress, og var lett å styre ved hjelp av sperre- og ledegjerder. Gjerdene behøvde ikke å være solide byggverk, men de måtte være rimelig tette for at reinen ikke skulle bli fristet til å trenge seg gjennom. Gjerdene har etter all sannsynlighet hatt en høyde på opptil en meter. Ledegjerder styrer dyrene inn mot gravene når de trekker fra et beiteområde til et annet. Disse gjerdene har nok ikke vært sammenhengende mellom alle gravene; men bare benyttet i den utstrekning det har vært nødvendig i forhold til terrenget og dyrenes trekkemønster. Av naturlige årsaker har vi i dag ingen synlige bevis for at slike gjerder har vært brukt i tilknytning til fangstgravene i Syosen, men ved å foreta arkeologiske utgravninger er det all grunn til å tro at en vil finne spor etter stolpehull med trerester. På den måten vil en kunne tidfeste når gravene sist har vært i bruk. (C14-målinger kombinert med analyser av planterester).

En annen type gjerde som hørte med i et komplett fangstanlegg er det som kalles skremmegjerde. Dette er egentlig ikke et gjerde, men tynne staver på mellom 1,5 og 2,0 meters høyde som ble satt ned i bakken med varierende avstand. Stavene som ble benyttet ble enten satt ned i hull eller steinet ned. På toppen av disse stakene var det en kløft hvor det var festet en jordtorv eller en krull av bjørkenever. Det var nok også en fordel å få plassert stavene slik at de ble sett mot horisonten for å øke effekten. Når disse tynne stavene beveget seg i

vinden tiltrakk de seg reinens oppmerksomhet og virket som skremsel. Disse gjerdene var plassert diagonalt i forhold til dyregravrekka og kunne være flere hundre meter lange. Hensikten var å hindre at reinen trakk utenfor fangstområdet. Skremmegjerdene hadde også den fordel at de lett kunne flyttes avhengig av hvordan trekkrutene forandret seg i løpet av en sommer. Det er vanskelig å finne sikre merker etter staver i dag, men det er all grunn til å tro at et slikt gjerde har vært benyttet langs fjellryggen på vestsiden av Storbekken og ned mot Melivollen. Tilsvarende gjerdene har nok også vært benyttet på østsiden av fangsrekka. Et alternativ til skremmegjerde var å bruke drivere, dvs. personer (gjerne med hunder) som beveget seg i terrenget på god avstand fra dyrene. Dette krevde imidlertid tilgang til mange folk. Selv om skremmegjerdene ikke var kompliserte byggverk har de i likhet med gravene krevd mye vedlikehold på grunn av ødeleggelser av vær og vind.

Å bygge opp, og drifte, et slikt omfattende fangstsystem høyt til fjels var en kjempeoppgave. Forutsetningen for å ta fatt på dette arbeidet var at reinens trekkruer var årvisse og at dyretallet var stort. Den store arbeidsinnsatsen fangstfolkene har lagt ned viser hvor viktig fangsten og villreinen har vært for folk også i vårt distrikt.

Fangsten

Med graver og gjerdene var fangstanlegget nå komplett, og fangstfolkene var klare for fangst. Disse menneskene som levde i pakt med naturen visste nok godt når dyrene var på trekk og hvor de kom fra. Villreinstrekkene i historisk tid var styrt av årstiden og av vær og vind; uten nevneverdig påvirkning av mennesker og deres naturinngrep. Reinen var også langt mer sky enn den villreinen vi har i dag. Mens de ventet oppholdt fangstfolkene seg på bo- og utsiktsplasser i utkanten av fangstanlegget. Disse plassene var plassert slik at de kunne observere rein på trekk og at de kunne observere flere graver samtidig. Det er grunn til å mene at det har vært en slik boplass på Melivollen. Herfra hadde de utsikt over reinens trekkveier både når trekket kom fra sør fra området ved Fjellsjøen Busjøen Nesjøen, eller fra nord over Kjølifjellet. En tilsvarende boplass var det nok på høydedraget øst for Gaulhåen. Den ligger høyt og fritt med god utsikt over aktuelle trekkveier både fra nord og sør. En utsiktspost ser ut til å ha vært på Storhaugen ved Vollvolla. Her er det steinheller ved en stor stein som indikerer at det har vært en slik post. Denne plassen ligger slik til at en fangstmann har hatt

oversikt over deler av trekkområdet, og samtidig kort avstand til 7-8 dyregraver. Også fra andre steder i landet er det funnet skjulesteder i nær tilknytning til gravene. Disse brukte fangstfolkene for raskt å komme frem til grava for å avlive dyr, og deretter dekke til grava på nytt mens tekket pågikk. Dette måtte skje på en slik måte at de ikke ble oppdaget av reinen. Et reinstrekk gjennom et fangstområde kunne pågå over lang tid.

Til å avlive dyr i gravene ble det brukt steiner eller dertil egnede klubber. Avlivingen skjedde med slag mot dyrets hode. Det tjukke skallet i skallen på reinen forhindra blod i å komme ut. Fra dagens villreinsjakt ser en ofte hvor sterkt reinen reagerer på blod og slakteavfall. Dette var forhold som fangstfolka måtte forholde seg til både når gjaldt avliving, og arbeidet videre med slaktinga. Dette måtte skje uten at det ble sølt blod eller at det ble liggende igjen slakteavfall i eller ved grava. Det ville i dagevis ødelegge for ny fangst. Også i den sammenheng har fangstsystemet i Syosen en gunstig plassering. Gravene ligger stort sett nær Gaula som sikkert ble benyttet som slakteplass nettopp for å unngå at det ble avsatt lukt etter slaktinga. I de tilfellene det er funnet permanente lagringsplasser for kjøtt ligger disse som regel utenfor selve fangstanlegget av samme grunn.

Etter en vellykket fangst samlet fangstfolkene seg i hovedleiren. Det viktigste av alt gjensto. Å ta vare på fangsten til mat, klær og redskaper. Kjøtt, innmat og beinmarg ble brukt til mat. En stor del av kjøttet ble tørket og røkt og kunne oppbevares over lang tid. Huder, skinn og bein ble brukt til klær og redskaper. Ikke noe gikk til spille.

Fangstformen kan virke både blodig og lite human på dagens mennesker. Likevel må vi prøve å forstå den tids jegere. For dem var det ikke plass for følelser, kampen for tilværelsen overskygget alt.

Fangstsystemet i en historisk sammenheng

Mange spennende tanker kan knyttes til fortidens fangstkultur i dette området, og mange spørsmål kan reises. Å fortelle noe om hvordan fangstfolkene i Syosen opplevde verden omkring seg er vanskelig. Fangstfolkene skilte seg fra våre. Når vi skal prøve å gi en beskrivelse av deres levesett ser vi dem gjennom våre briller, skapt av våre egne erfaringer. Bildene vi ser kan være fullstendig gale. Det forhindrer ikke at en kan stille noen spørsmål og prøve seg med noen svar. Når ble disse gravene tatt i bruk og over hvor lang tid var de i bruk? Hvordan var klimaet på denne tiden? Hvor kom fangstfolkene fra? Var de fastboende som veidet villrein her ved Syosen for hundrevis av år siden, eller var det folk som pendlet mellom låglandet og fjellet til ulike årstider? Hvor oppholdt fangstfolkene seg når de ikke arbeidet på anlegget eller drev fangst? Finnes det boplasser i området? Hvor og hvordan ble den matnyttige delen av fangstutbyttet oppbevart?

Det er ikke grunn til å tro at fangstsystemet ved Syosen går tilbake til yngre steinalder, år 4000–1800 f.Kr., men det finnes kildetilfang på at det var jegere som ferdet i disse fjellområdene på den tiden. Det bekreftes bl.a. gjennom funn av boplasser hvor det var "smier" for steinredskaper og funn av pilspisser. Klimaet i steinalderen og utover i bronsealderen var både tørrere og varmere enn det er i dag, og skogen gikk mye høyere. Med det klimaet hadde både dyre- og plantelivet et annet preg. Ved overgangen til den tidligste jernalderen, de siste århundrene før vår tidsrekning, skjedde det en klimaforandring. Klimaet ble både kaldere og fuktigere, og mer likt det klimaet vi har i dag. Skoggrensen gikk nedover i de lavereliggende fjellstrøk. Denne forandringen gjorde at vi fikk bedre livsbetingelser for villreimen på bekostning av elgen. Derfor er det grunn til å mene at fangstanlegget i Syosen ble anlagt og tatt i bruk i jernalderen, fra de første århundrene i vår tidsrekning. Jordbruksbefolkningen hadde på denne tiden tatt i bruk jernet i sine redskaper både til jordbruk og fangst. Jern som de hadde utvunnet fra myrmalm og bearbeidet selv. Det er ikke usannsynlig at de folkene som drev fangst i Syosen og ved Riasten om sommeren kunne kombinere dette med jernutvinning og beitebruk. Det er registrert jernvinningsanlegg i nærområdene til Syosen og Riasten. For ikke å forstyrre fangsten var det viktig at disse aktivitetene foregikk i god avstand fra selve fangstanlegget.

Utbyttet av reinfangsten ble sikkert brukt til å dekke egne behov, men kunne også brukes som bytte mot andre varer. Huder, skinn (og jern) var noe som var lett omsettbart.

Når det gjelder en mer nøyaktig tidfesting av fangsten er det all grunn til å legge vekt på det gravfunnet som ble gjort på en sannsynlig boplass ved Gaulhåen i 1902. Grava var en branngrav etter en mannsperson. I grava ble det funnet gravgaver. Et langt enegget sverd, ei øks, ei tverrøks, en hammer, en rasp og en meisel, alt av jern. Mye av dette utstyret var velegnet til bruk i forbindelse med gravfangst av rein. Boplassen ligger høyt og fritt med utsyn over en stor del av reinens trekkruiter inn mot fangstsystemet. Det er all grunn til å tro at den mannspersonen som var gravlagt her hadde tilknytning til dette anlegget. Funnet er tidfestet til omkring 700 år e.Kr. Å kremere de døde var vanlig på denne tiden, og en germansk gravskikk som går langt tilbake i vår historie.

Det kan være nærliggende å mene at de folkene som har drevet villreinsfangsten i Syosen har kommet fra Ålen. Sikker kan man ikke være. Kanskje er de kommet langs Gaula eller langs Nea fra folkerike bygder nærmere kysten. Kommunegrenser eksisterte ikke den gang, men de som bodde i nærheten hadde nok sine revir de vernet om.

Hvor langt inn mot vår tid denne fangsten har pågått er heller ikke godt å si, men gjennom å foreta arkeologiske utgravinger kan nok dette tidfestes. Har den foregått kontinuerlig frem til den store mannedauden i midten på 1300-tallet? Deretter ble folketallet sterkt redusert og behovet for gravfangst ble sannsynligvis mindre. Kanskje fortsatte gravfangsten etter ett hundreår eller to frem mot det 16. århundre, hvor samene inntok disse fjellområdene med tamreinsdrift?

Dyregravene (og jernvinningsanleggene) er noen av de eldste kulturminnene vi har i Ålen. De fortjener å bli undersøkt og tatt vare på.

Kilde bl.a.: Øystein Mølmen: Jakt- og fangstkultur i Skjåk og Fimfalsfjellet

Minner fra året 1905

AV GJERTRUD RYEN

Dette bildet er tatt i Skottgården i Brekken, som var ett av innkvarteringsstedene for grensevaktstyrkene i 1905.

Artikkelen var skrevet til Jul i fjellheimen i 1960.

Våren 1905 trer fram i minnet. Jeg gikk siste året i folkehøgskolen og skulle innskrives for presten til høsten. I denne alder er fantasien og livsgleden stor. Utpå vinteren og utover våren trakk det opp mørke skyer på himmelen – ryktene tok til å svirre. Forholdet til vår nabo i øst var ikke så godt. Det føltes ikke så trygt og fredelig i vårt kjære Norge lenger.

Ryktene om krig tok til å drive. En natt den våren drømte jeg at det alt var krig, og jeg skulle søke dekning bak en stor stein ute på naboens jorde. Som vanlig når en drømmer noe nifst, har en vanskeligheter med å komme av flekken – slik var det også for meg, og følgen var at jeg våknet badet i svette, men likevel glad over at det hele kun hadde vært en uskyldig drøm, min fantasi hadde vel fått overtaket. Men hva innvarslet drømmen?

Jo, utover sommeren ble situasjonen tilspisset, og skjønt jeg ikke forsto så mye av det hele, føltes det som at noe tydeligvis lå i luften. Hva kunne komme til å hende? Min far var den gang i den alder at han kunne risikere å bli kalt inn til nøytralitetstjeneste, og der lå stadig noe og knuget. Utpå høsten, etter slåttonna, skulle der legges nytt tak på våningshuset. Far, som var ekstraarbeider ved jernbanen, arbeidet nettopp da i et grustak ved Harborg.

En dag var vi mer enn vanlig engstelige, og det var ikke mange nyheter å fange inn utenfra i den tiden – ikke radio eller dagsaviser – langt mellom dem som hadde telefon osv. Bestemor, som var sterk til å gå, tok mat med til far og gikk til fots ca. 1 1/2 mil lange vegen. Mest for å høre om far hadde fått noen illevarslende meldinger fra det militære.

Hun kom heim om kvelden og kunne fortelle at han ingen ting hadde hørt, og han var optimistisk og trodde det hele ville gli over. Stor var forskrekkelsen da vi ble vekket kl 2 om natten med at han kom heim og banket på ruta. – Innkallelsen var et faktum. Neste dag skulle han møte på Røros for å dra videre til Brekken. Grenseovergangene måtte voktes hvert minutt. Det hele fortonet seg som et mareritt – dette var noe vi var uvant med, og vi gjorde oss opp de verste tanker.

Vi var djupt ulykkelige. Den som tok det hele med verdighet og ro var mor, til tross for at alt kom til å hvile på henne. I alle fall bar hun alt stille – kanskje for å berolige oss andre. Mine søsken – tvillingene, var 5 år gamle den gangen, og i barnlig uskyld forsto de ikke stort, og bra var det. Arbeidet med leiet hjelp for å få taket ferdig måtte gå sin gang. Det var ikke moro da far tok kofferten og gikk til stasjonen. Vi gråt – men han trøstet oss med at det ikke var noe farlig – snart var han vel hjemme igjen.

En gammel handelsmann sendte en trøstehilsen til mor, og når han gikk heim, ville han gå innom en mor

som var rammet av samme skjebne og satt heime med en stor barneflokk. Det heter at felles skjebne er en trøst slik føltes det også den gang. Men da som mang en gang var det håpet som holdt dem oppe.

Det var spennende dager framover. Jeg kan huske at jeg var postbud da det første brevet kom – og jeg kunne ikke styre min nysgjerrighet, men åpnet brevet underveis fra postkontoret. Karene var da innkvartert i Feragen ungdomslokale. Der hadde de møret seg om kvelden – det gjaldt å holde humøret oppe. R. Saksgård fra Alen var den ene sersjanten, og det var en kar som var kamerat og venn med soldatene – han ga dem mot og så lyst på situasjonen.

Dagen etter gikk turen videre til Brekken – Skottgården – der de hadde det koselig. Gårdens folk var kjernemennesker, som stelte godt med karene. De hadde vaktjeneste oppe på Vauldalen, som ikke ligger langt fra grensen. Det var kaldt om natta, kona på gården fant frem deilige, mjuke skinnfeller, som karene fikk legge over seg. Det føltes herlig. En natt fikk de en ordentlig forskrekkelse – de ble vekket kl.2 og ble kommandert til grensen.

Da var det spent. På den andre siden av grenselina gikk svenske militære med geværet over skuldra. De kunne høre hverandre rope. Men noe lå i luften. Tenk om en eller annen rabagast i uvørenhet fyrte av en salve, – da var det hendt. Men til alt hell gikk det bra.

Slik snek dagene og nettene seg hen – de siste var kanskje de verste. Tankene kom og fordrev søvnen. Om dagen måtte livet heime gå sin gang. Det var kvinne-styre. En dag kom Nils med Blakken og kjørte utover gjødsel – gamle Lars lesste – og vi tre kvinnfolka tok hver vår gaffel og sprreidde utover. Når toget (på den andre siden av dalen) gikk nordover, tok vi hver vår kikkert og speidet etter om det skulle komme noen med koffert ned den bratte lia.

Det var framleis dårlig med nyheter – og spenningen lå i luften.

En dag kom far helt uventa... Jeg kan vanskelig beskrive gleden. Far var i vår midte. Jo, vi hadde ventet på far – det var visst. Vi var nysgjerrige etter å høre hvordan det hele hadde artet seg. En tid etter fikk grensevaktkarene minnetokroner som et symbol om innsatsen for fedrelandet. Den beror i familien – og på veggen i stua henger et bilde av Skotttegården med karene i uniform. Det ble diktet en vise om da grensevakten dro ut. Forfatter av visa er ukjent.

Vi lekte folkeviseleik til tonene, Diktet gjengis nedenfor.

Alle disse minnene er bare lyse i forhold til de fra 1942, da vår eneste bror ble revet bort på en tragisk og grusom måte. Det er bitre minner som svir den dag i dag.

*Og klokka ho ringte,
og Landstormen kvakk,
på Tynset der fikk dei på huve og frakk,
farvel du gamle union,
du union, du union.*

*Og Landstormen reiste,
og kjerringa gret,
"Gud bære som svenskene skyter dokk ned"
Farvel, du kjære ektemann,
du ektemann, du ektemann.*

*Og svenskene de kom med våpen og makt,
mot Mikkelsen, Berner og Løvland og Vogt,
farvel du arge svenskebror,
du svenskebror, du svenskebror.*

*Landstormen kom hematt med siger og fred.
Straks Stensrud og Ørje og meire rauk med,
farvel du sterke grensevakt,
du grensevakt, du grensevakt.*

*Så fekk me ei sone,
men det er ingen som veit,
om ikkje den sona svart brennande heit,
farvel du sterke grensevakt,
du grensevakt, du grensevakt.*

*Og Kastberg og Konow og Stensvik og eg,
spør etter Mor Norge, kor vart det av deg?
Du vart sonlaus, vonlaus, verjelaus
og viljelaus – mi arme mor.*

Skildringar frå grensebygdene i 1905

AV AUD MIKKELSEN TRETVIK OG LEIF BÅRDSTU

1905 var eit dramatisk år i norsk historie, og ein kan undre seg på korleis konflikten mellom Noreg og Sverige vart opplevd lokalt. I kva grad var folk opptatt av dei storpolitiske hendingane, og i kva grad gjekk dagliglivet sin vante gang, uberørt av dei nære truslane?

To svært ulike skildringar skreiv sommaren 1905 gir grunnlag for refleksjonar om korleis forholda vart oppfatta. Den første er skriven av den kjente svenske komponisten og skribenten Wilhelm Peterson-Berger (1867-1942) frå Frösön ved Östersund. I ei dagbok frå ein månads fjelltur skildrar han stemninga der han ferdest. Ferda gjekk mellom Enaforsholm like aust for Storlien og fram til Reitan stasjon. Peterson-Berger var ein pionerforfattar inna svensk turistisk litteratur, og dagboksnotatane hans vart publisert i *Svenska Turistföreningens årsskrift* og *Dagens Nyheter* og var såleis mynta på eit større publikum. Peterson-Berger var dessutan ein stor personligdom med betydelig påverknadskraft.

Dagboksnotatane til daverande redaktør i *Fjell-Ljom*, Jens Haugen (1884-1907) frå Graftås har ein annan karakter. Han har mange kommentarar til utviklinga i rikspolitikken, kva som konkret hendte lokalt og korleis dei lokale reaksjonane var. Kommunikasjonane var gode med telefon, telegraf, postverk og jernbane, og det var lett å følgje med på dei sentrale hendingane. Jens Haugen sokna til Venstre og stod i nær kontakt med sentrale krefter i partiet. Unionsoppløysinga var Venstre si fanesak, og ho var godt bygd opp under av dei nasjonale straumdraga fram mot hundreårsskiftet. Jens Haugen trer fram som ein radikal venstrerepresentant gjennom det han skriv i dagboka.¹

Wilhelm Peterson-Berger legg ut på reise i juni 1905 saman med bror sin. Broren var kartograf, og hadde sommaren 1905 fått i oppdrag å kartleggje grense-traktene i nordre Herjedalen. Oppdraget var nok inga tilfeldigheit i den spente politiske situasjonen. Komponisten, som sjølv var ein ivrig fjellvandrar, slo seg i lag med ekspedisjonen og forlenga turen via Nedalshytta til Reitan. På denne tida var det vel tilrettelagt for fotturar frå hytte til hytte på tvers av riksgrensa. Trondhjems Turistforening og Den Svenska Turistföreningen var begge stifta i 1887 og byrja ganske snart eit samarbeid.

Jens A. Haugen, 1884-1908. Foto i privat eie.

Midt i 1890-åra var det kome så langt med overnattings-kvarter og merka fotruter i Sylan at det var samanhengande vandringsled. Nedalshytta var det siste tilskotet, ho sto ferdig i 1904.

Dagboksnotata til Peterson-Berger tar til i Enaforsholm 27. juni. Han hadde reist med tog frå Östersund og skildrar lufta under togreisa som kvalmande og tung, ikkje av varme, men av unionspolitikk og krigsrykte. Det hadde byrja allereie kvelden i førvegen da dei hadde hørt tramp og såg av troppar som gjekk forbi på landsvegen: "Liv och blod för Sveriges ära" hadde dei unge militære ropt ut. Dette var troppar frå Frösö leir som var sendt med ekstra nattog for å vere grensevakt. Peterson-Berger skriv i dagboka:

"Det kändes underligt att just nu dra till fjälls – avstånga sig från nästan all gemenskap med den värld, der man läser tidningar varje dag och, nuförtiden, ekstranummer med sensationella meddelanden åtminstone var tredje. Innan jag nästa gång får post – vad skall väl ha tilldragit sig ute i världen? Skall Ryssland vara tilintet-

gjort av Japan – eller av sina egna inre samhällssjukdomar? Skall kriget mellan Sverige och Norge, denna hemiska mardröm, som spökar i så många hjärnor här uppe, kanske ha blivit verklighet? I sanning – bäst är det då, när man i alla fall ej tillhör något uppbåd, att vandra bort till de stora, tysta vidderna, till de av själens lekedom och frid ångande och susande fjälldalarna, til ensamhet och ovetenhet! (...)”²

På toget var det ikkje blitt snakka om noko anna enn krigen, unionsoppløysinga og nordmennene. Det var ikkje lett å sleppe unna emnet, for ved alle stasjonar og jernbanebruer vrimla det av uniformar, og gråkvite soldattelt dukka stadig uventa opp over den låge skogen langs banen. Likevel var det sommar og feriestemming. Naturen var vakker med skogen, fjella og solskin, og i naturens hadde allereie sommargjestane byrja kome, og alle hotellromma var borttinga.³

Samstundes satt Jens Haugen i Ålen den 28. juni og skreiv:

“I går hørde me gjennom frettetråden at svenskane hev mobiliset. Denne bodi kom ikkje heilt uventa, men likevel skok det upp folket. Krigsredsla som no mest hadde lagt seg, er no vakna uppatt. Dei hev no 500 soldatar ved Storlien, 500 ved Kongsvinger og 1000 ved Fredrikshald. Ein fær då i det lengste vona at det er berre for å skreima.

Eter hendingane i Sverige dei siste dagane, er det lite truleg at dei er huga på eller vågar ein krig.(...) Folk her ventar no på ordre til å møte på ekserplassane. Dei legg seg ingen kveld trygt. Fyrre dagen var det ein svenske inn på kråmbudi. Det var ein vitug, klok og rettenkjande mann, og heldt med Norig. Krig millom svenskar og norskar trudde han ikkje på. (...)”⁴

Som den velinformerte bladmannen han var, vurderte Jens Haugen situasjonen som spent, men han tvilte på at svenskane våga ein krig, og han framstiller det klart som at Noreg hadde retten på sin side.

Ved Ljungsjøane på svensk side venta Peterson-Berger på posten, Det kom nye avisar den 14. juli. Men dei skreiv berre om det skånske hertugparet som var kome til Stockholm, og vidare: “I Mandschuriet har ingenting hänt, i Sverige inte mycket, och i Norge bara vänter man.”⁵

Et par veker seinare, den 27. juli, nådde dei svenske fjellvandarane norsk side og tok inn på den nye Nedalshytta. Herifrå gjekk Wilhelm Peterson-Berger aleine til Stuggudal og Riasten der han fekk hestskyss. Han beskriv den fire mil lange turen med ei “fjäder-

lös stallkärra” som ei eventyrlig, men oppskakande oppleving på nærast uplanert fjellmark. Frå Reitan tok han toget til Trondheim og vidare attende til Frösön. Folk han møtte på norsk side kan ikkje ha vore prega av noko svenske-hat. Som etterord skriv han: “Med nöje konstaterade jag därvid, att talet om norrmännens ovänlighet mot svenska turister med anledning av den politiska ställningen icke hade någon tillämpning på de trakter jag passerade. Tvärtom: tjänstvillighet och gott lynne mötte jag överallt – man tycktes till och med förtjust att få träffa en svensk och riktigt få besked om hur det förhöll sig med den omskrivna krigsfaran. Tyvärr – eller kanske lyckligtvis – visste jag mindre än de spörjande.”⁶

Jens Haugen skriv i dagboka si på same tid, den 30. juli, mellom anna dette:

“(…) Men svensken hev no atter knytt neven mot den ”bråkiga norrbaggen”. Etter det storkastet som stortinget vårt gjorde den 7. juli, hev ein del av svenskane vore reint frå seg av sinne og hemnhug. Dei hev reint rasa og spydd galde yver oss. (...) Men riksstyret hev no til stortinget sett fram forslag um å halda folkeavrøysting. (...) Det vil syna Sverige at det verkeleg er folksens vilje. (...) Det er ei færefull tid, men og ei stor tid. Eg er glad av at eg fær liva i desse dagar og sjå og fylgja med i desse store hendingar som dei vil tala og skriva um som noko stort og gjævt i hundrad – ja tusundår heretter. (...) Det er reint gledelegt å høyra kor oppglødd og fedrelandssinna kvar mann hev vorte. No talar alle um Norig som noko kjærte og heilagte som det er alle si plikt å verja. (...)”⁷

Framleis er dagbokinnførslane til Jens Haugen prega av sterke synspunkt og sterke kjensler. Han følgjer med på det som skjer på sentralt hald og held fast på fiendebiletet av Sverige. Når han 20. august, ei veke etter folkerøystinga, tar eit tilbakeblikk, skildrar han hendingane med stor patos. Veldige mengder hadde strøymt til røystelokalet, og stemninga hadde vore høgtidsprega med talar, hornmusikk og avsynging av fedrelandssongen. “Aldri fyrr hev eg set tårar i augo på folk i kyrkja, men denne dagen var det ikkje vandt å sjå tårevætte augo. Eg gav særleg gaum på han gamle Lars Fosvold som heile tidi hev fylgt godt med i politikken og vore reinspika bondevinstremann. Lippune hans bivra og tårune stod i augo hans. Og fleire slike. (...)”⁸

Kvifor skildra Wilhelm Peterson-Berger og Jens Haugen stemninga så ulikt? Innleiingsvis sa vi litt om opphavssituasjonen til dei to dagbøkene vi har

Wilhelm Peterson-Berger, 1867–1942. Gjengitt med tillatelse av Jengel forlag.

sitert frå. Fjellvandreraren og nasjonalromantikaren Peterson-Berger kan først og fremst karakteriserast som ein nyfiken observatør. Sjølv om dagboksnotata hans var tenkt for publisering, ser det ikkje ut til at han har behov for å flagge nokre sterke synspunkt om den politiske situasjonen. Han ytrar ikkje eitt ord mot Noregs ønskje om sjølvstende, men heller ikkje noko for at unionen må halde fram. Han tar i det heile ikkje stilling til konflikten. I staden legg han vekt på å prise den storslåtte fjellverda for om mulig å la andre ta del i desse opplevingane, og dette gjer han med stor kunstnerisk uttrykksevne.⁹

Jens Haugen var på si side eit sterkt politisk engasjert menneske. Han og hans like hadde eit politisk prosjekt som dei agiterte for, eit prosjekt som gav tolkingsrammer for dei observasjonane dei gjorde. Det vart meir om å gjere å skildre verda i svart-kvitt enn å teikne vakre

bilete med ord slik Peterson-Berger gjorde. Lenger ut på hausten, både under Karlstadforhandlingane, og seinare, etter at forhandlingsresultatet lå føre, kjem Jens Haugen med minst like ladda uttrykksmåtar i dagboka si som dei som er siterte ovafor. Mellom anna gav han uttrykk for at det hadde vore betre om det hadde vorte krig istaden for den løysinga dei kom fram til i Karlstad. I overtiding og engasjement kjem Jens Haugen i klasse med dei såkalla "Karlstadstormarane", dei 16 stortingsrepresentantane med Johan Castberg og Wollert Konow i spissen, som argumenterte og stemte *mot* forhandlingsresultatet da det vart handsama i Stortinget. – Godt påverka av sentrale krefter i Venstre dreiv Jens Haugen sin eigen storm i distriktet der han hørte heime. Men vindkasta ga seg når det lei mot slutten av året.

Kjelder:

"Konsulatsaka. Utdrag av Jens Haugen si dagbok" i *Gauldalsminne* 1971, s. 604 – 619.

Peterson-Berger, Wilhelm 2003: *Fjällminnen. Samlade artiklar. Östersund*

– I tillegg til desse to dagbøkene kan ein vise til den rikhaldige 1905-litteraturen som er kome i løpet av jubileumsåret 2005. Vi vil også gjere merksam på rapporten frå Dei jämt-trønderske historiedagane 2005 som hadde unionsoppløysing og folkelig samkvem i grenseland som tema. Denne rapporten er under redigering og vil bli utgitt på Tapir forlag.

Noter:

¹ Korvidt han uttrykker seg på same måten i det han skriv i avisa, har vi ikkje hatt høve til å undersøkje for denne artikkelen, men det er grunn til å tru at han fremjer dei same synspunkta i avisspaltane også, sjølv om det kan hende han er forsiktigare i språkbruken.

² *Fjällminnen*, s. 69-70.

³ *Fjällminnen*, s. 70-71.

⁴ Jens Haugen attgitt i *Gauldalsminne* 1971, s. 608.

⁵ *Fjällminnen*, s. 81.

⁶ *Fjällminnen*, s. 86.

⁷ *Gauldalsminne* 1971, s. 609-610.

⁸ *Gauldalsminne* 1971, s. 611.

⁹ *Fjällminnen*, s. 13.

Spellmenn på Rørosmartnan omkring 1880

AV ANDERS J. REITAN

Spell og dans har nok i alle år vært en viktig del av martnaslivet. For hva ville vel martnaen ha vært uten muligheten til å forlyste seg med en svingom – og kanskje også få varme skroten etter uteliv langs Litjgata og Storgata i mangegradig kulde? Hvordan dette ble organisert for ca. 120 år sia, kan en lese om i dagbøkene til Anders Haugen (1852-1927). Mens mange drev med handel og vandel, forsøkte spellmenn å tjene en slant med sin kunst.

Første gangen Anders Haugen spilte på martnaen, var i 1879. Da hadde Christen Dahl spurt ham om han ville være med. Anders Haugen spekulerte på hvordan dette ville gå, de hadde aldri spelt sammen før. Det viste seg at Dahl nok ville ha med seg en til å sekundere. Melodistemmen ville han ta seg av sjøl, noen nykommer ville han nødig slippe til. Men så en kveld skulle de spille på et ball lensmann Herstad hadde fått i stand for (iflg. Anders Haugen) "fiffen i byen".

Her røk en streng for Dahl, og i pausen som fulgte, kom de fine damer og herrer og forlangte at Anders skulle spille vals. De ville ha mer av ham, og etter dette ble de to spellmenn mer jevnbyrdige. Dahl var ellers kommet bra opp i åra og var vel egentlig glad for å få avløsning.

Til martnasdansen hadde de to spellmenn leid lokale av farver Peder Dahl i Mørkstugata. Dette betalte de 64 kroner for. Dansespelet gikk for seg hele uka fra søndag kveld før martnaen til neste søndagskveld. Utenom første dagen var hver dag inndelt i to økter: Fra ca. kl. 11.30-12.00-15.00, og fra 18.00-21.00. Billettprisen var 25 øre for menn og 20 øre for kvinner. Det måtte betales særskilt for hver økt. Regnskapet for billettinntektene viste et samlet resultat på kr 182,23. Ener at utgiftene var fratrullet, satt de to igjen med kr 49,05 hver. Med den tids prisnivå er det mulig dette var en brukbar inntekt.

I 1880 skulle Anders Haugen spille sammen med Andreas Eggan fra Leinstrand. Denne ble imidlertid forhindret. Da Anders Haugen kom til Røros, som vanlig søndag ettermiddag, viste det seg at Nils Krog, som

Anders Haugen

hadde lovt ham dansesal, hadde leid den bort til Christen Dahl uten å si fra. Anders Haugen måtte derfor gå og vente i håp om å få et annet lokale. Omsider fikk han fra onsdag leie ei stuggu fram til lørdag ettermiddag.

Anders Haugen må ha vært populær. For som enslig spellmann tjente han på ei halv uke nesten like mye som året før. Nå slapp han jo også å dele. Billettinntektene var på kr. 88.90. Noen hadde betalt spellpenger i tillegg til å ha kjøpt billett. To personer hadde løst billett ved å gi et halstørkle (i dag er det vel verre å komme inn på fest ved å betale med et klesplagg). Det er ført nøye regnskap for hver dag, og torsdag ser ut til å ha vært den mest lønnsomme i alle år. Pengene satt kanskje løsere på "farsdagen" – eller var det flere folk ute?

Utgiftene gir et interessant bilde av forholda:

Husleie	Kr 40,-
"Ituslaat" vindu	Kr 1,-
Belysning	Kr 1,-
For en lånt lykt	Kr 0,20
Til billettøren	Kr 5,-
<u>Billett hjelp</u>	<u>Kr 1,30</u>
Utgifter tils.	Kr 48,50

Nettoinntekta ble da på kr 40,70. Anders Haugen oppgir sin samlede inntekt for året 1880 til kr 410,10. Å få martnasinntekt på ca. 10 % av dette beløpet i løpet av fire dager må kunne sies å være bra. Han hadde ellers bl.a. arbeid på jernbanen, der daglønna er oppgitt til kr 1,60. Hans regnskaper viser ellers at lønn til slåttekar på den tid var kr 1,33 per dag. Som spellmann har han antakelig hatt det noe romsligere enn arbeidsfolk flest. Men hvis vi antar at årsinntekta hans lå på gjennomsnittet, kan det gi grunn til ettertanke å merke seg at når han kjøpte feler til sine elever, var prisen omkring kr 40,-. Det vil si at folk på begynnerstadiet var villige til å bruke en tidel av sin inntekt på å skaffe seg et instrument.

Anders Haugen fortsatte å spille på martnaen i mange år. Da hadde han med seg enten Jon Saksgård fra Ålen, Andreas Eggan eller Ole Prytz fra Galåen ("Klas-Ola"). De leide i flere år lokale av madam Larsen. Men til slutt nektet hun å leie ut. Hun ville arrangere dans sjøl og bød dem kr 5,- for dagen for å spille. Da sluttet de. Madam Larsen leide "Klemmet-Ole" og "Solhus-Ole" som spellmenn. Kjøpmann Engzelius arrangerte da også martnasdans og leide Jon Saksgård som spellmann. Engzelius avvertte med "Musikk fra Ålen".

Det var trivelig å spille på martnaen, sier Anders. Han fikk treffe mange trivelige spellmenn fra bygdene omkring, fra Hamar, Trondheim, Gudbrandsdalen og Sverige. Disse ville ha slårter av ham. Når han og kameratene etter hvert sluttet med martnasspellinga, hang det nok også sammen med dårligere lønnsomhet. Det ble etter hvert svært dyrt på Røros, sier han. Husleia kom opp i kr 80,- og de måtte betale to politikonstabler, to dørvoktere, og dertil kom utgiftene til olje og lamper etc.. Inntekta oversteg neppe kr 50,- på hver noen gang, angir han.

Men spell og dans har heldigvis fortsatt med nye spellmenn og nye dansere.

Brekk i Nøra

AV INGRID HOV RANDMÆL

Hus treng folk og folk treng hus! På femtitallet i Nøra sto et tomt hus (Morken), og det oppdaget vi barna. En høst da jeg var mellom 10 og 12 år gammel, var jeg sammen med Nøragjengen ofte ute ved de tomme husene i Morken og lekte. Det var meget spennende siden ingen voksne var å se verken i våningshuset eller uthusene.

En mørk høstkveld fant en av guttene ut at en dør i annen etasje lot seg åpne fra verandaen. Det var lett å klatre opp dit. Lett var det også å åpne døren nede i første etasje fra innsiden. Nå

ble det svært morsomt

i flere kvelder. Etter

mørkets frembrudd

møttes vi til tokt. Vi

gikk gjennom hele

huset, og jeg kan

huske hvor fryde-

fullt skremmende

det var å sitte i

kjøkkengulvet

sammen med

"gjengen" med

bare et talglys og

fortelle grusomme

spøkelseshistorier.

En kveld var vi skikke-

lig oppildnet. Vi iførte oss

hvite lakener og toget gjennom

hele huset anført av en leder foran med tent lys. Plut-

selig hører vi stemmer på husets forside, noen rop og

lys fra lommelykter! Vi ned i kjøkkenet i første, åpnet

et vindu fra innsiden og hoppet i tur og orden ut på

husets bakside. — Så fort har jeg aldri siden løpt! Anta-

gelig ingen av de andre heller! Oppover bakken! — Vi

gjemte oss bak noe hesjestaur og busker oppi bakken

bak huset til det ble stille nede på vegen. Vi satt både

vel og lenge før vi torde gå jordet på skrå nedover.

Uskyldige som lam gikk min søster og jeg inn til min

bestemor (Nabo til Morken) Hvor de andre i gjengen

ble av, vet jeg ikke. Hun kunne fortelle at bestefar

og noen flere menn fra Nøra hadde sett "spøkelser" borti Morken, men de hadde ikke greid å avsløre hva det var. Hun anmodet oss om å gå forsiktig hjem! Så begynte ryktene å surre noen dager. Vi holdt tett. De voksne snakket både om forbrytere og spøkelser. Jeg begynte etter hvert å føle meg ganske syk, og var både lettet og irritert da en i gjengen sprakk og tilsto. Min søster og jeg ble behørig straffet med formaninger og advarsler om hva forbrytere kunne vente seg. Det gikk så mange rykter på bygda at vi kjente ikke våre uskyldige kveldstokter igjen! Bl.a. skulle lensmannen ha fått en liste over ting som var blitt borte. Vi ble innkalt til avhør på skolen.

Tror gamle Solheim

skjønte at dette

var barnestreker.

Hans forma-

ninger gjorde

i alle fall ikke

noe inntrykk på

meg siden jeg

har glemt det.

Men jeg husker

svært godt hvor

ille det var å

bli beskyldt

for tyverier

vi ikke hadde

begått! (Tror vi

spiste noe flatbrød og pølse fra en skuff på kjøkkenet)

Jeg husker navn på mange av mine medskyldige, men

for ikke å fornærme noen, skal ikke jeg avsløre noen.

Kanskje dere selv kunne bekjenne gamle synder? Jeg

mener faktisk å huske at det også var et par "sletta-

inger" med?! Tro nå ikke at dette senere har plaget

min samvittighet! Skyldfølelsen ble liten fordi den ble

kollektivt fordelt! Ikke akkurat noen perle i minne-

kransen, men en påminnelse om at en skal ikke alltid

tro det verste.

God jul! Og især til dere som var med på dette brekket.

Sommårtøs og bygdeoriginal på Stentrøvollen

AV NILS KÅRE NESVOLD

– Jeg skal være “sommårtøs” på Stentrøvollen til jeg blir 100 år, sa Marie Lien fra Ålen. Hun greide det nesten.

Marie Lien var et menneske som skilte seg ut fra mengden. Hun var det mange vil kalle en bygdeoriginal. Marie Lien ble født i 1907 og vokste opp i Stentrøvollen. I voksen alder flyttet hun til Stentrøen og var det hun selv kalte “husholderske” for John Stentrøen (1906–1978) i mange år.

Jeg møtte Marie Lien flere ganger på 1980- og 1990-tallet. Blant annet intervjuet jeg henne i et radioprogram som het “Langs Reitanveien” for NRK Trøndelag. Der fortalte hun om sitt liv som “sommårtøs” på Stentrøvollen. Noen år senere, i 1986, gjorde jeg et nytt intervju med henne, denne gang på video. Da var hun 79 år og fortalte levende om sitt liv sammen med John Stentrøen. (Deler av dette intervjuet blir tilgjengelig på DVD i løpet av 2006).

Som kar og førkje

– Hva slags forhold hadde du og John Stentrøen, spurte jeg.

– Vi levde jo som “kar og førkje”, fortalte hun, og innrømmet at det noen ganger hadde vært snakk om giftermål. Selv tok hun avstand fra samboerforhold.

– Men du levde jo som samboer sjøl, sa jeg.

– Nei, jeg var jo bare husholderske, slo hun fast, med et smil om munnen.

Marie Lien hadde en lun humor og hadde mye å fortelle. Hun var reflektert, fulgte med i det som skjedde, både i Ålen og langt utover landets grenser. Hun hadde meninger om det meste.

Selv var hun bekymret for framtida for vår klode. Hun viste til Bibelen og trodde verdens undergang ville komme i år 2000.

– Det har gått etter Bibelen hittil også, så i 2000 vil “verda ramle”.

Marie Lien var “sommårtøs” på Stentrøvollen i mer enn 40 år. Her er hun fotografert på 1990-tallet og som ungdom.

Evnerik

Marie Lien hadde mange interesser og var evnerik. Hun kunne kommet langt i livet. Men jobben som “husholderske” satte nok en stopper for noen av hennes innerste drømmer.

Blant annet var hun musikkinteressert og hadde både en enrader og et pianotrekkspill som hun trakterte.

– Katta rømmer når jeg tar fram trekkspillet, sa hun.

Marie Lien var svært glad i gammeldans og fulgte nøye med i alle gammeldansprogrammer i radioen. “Moderne musikk” hadde hun lite til overs for.

– Kom ikke her med noen nymotens musikk. De skriker og bærer seg som om det er “sist på slutten” med dem, sa hun.

Setertøsa

Marie Lien tilbrakte mer enn 40 somrer på Stentrøvollen, de fleste av årene sammen med John Stentrøen.

– Jeg og gjøken er de første som reiser til seters og de siste som reiser hjem til bygda når snøen kommer.

Marie Lien var musikkinteressert, og spesielt glad i gammel-dans. Hun trakterte selv trekkspill.

Marie Lien levde i pakt med naturen og var glad i dyra, spesielt kyr og sauer. Så glad i dyr var hun at hun la ut mat til musa på utedoen før hun reiste hjem fra setra om høsten!

Jeg besøkte henne også på hennes "gamle dager" etter at hun flyttet tilbake til Storrøvollen. Der så vi film sammen, hun var blant de første i bygda som hadde

smalfilmkamera på slutten av 1960-tallet. Også på denne måten skilte hun seg ut. Det var ikke mange i bygda som hadde smalfilmkamera på denne tiden. Hun filmet for det meste dyr, men også folk som kom på besøk. Hun var "pioner" på området.

Marie Lien fikk mange fine år og minner som "sommærtøs" på Stentrøvollen før hun døde i 1998, 91 år gammel.

Lager film om bygdeoriginaler

Marie Lien og John Stentrøen er blant hovedpersonene i en film om bygdeoriginaler fra Holtålen som Jon Olav og Nils Kåre Nesvold nå lager.

"Hvor er det blitt av bygdeoriginalene?" er tittelen på filmen, som handler om noen bygdeoriginaler i Ålen, Hessdalen og Haltdalen før og nå. Personer som blir omtalt i filmen er Gudbrand Grøt, Ingvald Jensås, Marie Lien, John Stentrøen, Peder "Pekka" Melien, Halvard Bakås, Lars Megård, Oliver Bekken og John Skands.

Filmen skal gis ut på DVD og vil være klar i løpet av våren 2006. Hensikten er blant annet å ta vare på verdifullt historisk materiale og gjøre dette tilgjengelig for interesserte og etterslekta.

Minner fra Snoa

AV INGER MOE, SISSEL DRØYVOLLMO OG HANNE DRØYVOLLMO

Vi har hatt mange turer til Ålen og "Snoa", og har utallige gode minner derfra. Det var en god og trygg følelse å komme inn i gangen hos Mor. Hun ventet alltid spent på oss, og hørte hun at bilen kjørte inn på tunet, så kom hun ut på trappa og møtte oss. I gangen hang kattebildene på plassen sin, og inne i stua sto negerdama på peisen, og Mona Lisa kikket mismodig ned på oss fra veggen. De samme kjente og kjære familiebildene hang der også, med tante, pappa, mor, far og våre oldeforeldre.

Maten var alltid klar da vi kom. Mamma og Pappa fikk gjerne servert "kokt nii", noe vi barna ikke hadde lært oss å sette pris på ennå. Det var ikke noe problem, for Mor stilte gjerne opp med både to og tre retter når familien kom på besøk.

På Snoa fikk vi gjøre stort sett som vi selv ville. Kinasjakken var et yndet leketøy, og kulene kunne settes opp i fine mønstre. Vi fikk lage suppe av hjemmebakt flatbrød og vann, eller vi kunne finne fram blader som lå i kjellernedgangen, og lage papirdukker som kunne spres rundt omkring i hele huset. Mor hadde

Mor på "Snoa", Ingeborg Drøyvollsmo, 1915 – 2001, var artikkelforfatterens faste holdepunkt i Ålen.

kjøpt eventyrbøker som hun gjerne leste i for oss, og hun hadde et ordentlig godt bestemorfang. I skapet på loftet lå stabler med Hardyguttbøker etter Pappa, og de leste hun også gjerne i for oss. Det kunne riktignok bli vanskelig å forstå hva det var hun leste etter hvert, for det hendte mang en gang at hun sovnet underveis, og det ble en merkelig blanding mellom lesing og søvn.

Det var også mye annet spennende som lå igjen etter Pappa på Snoa. Pappa hadde restriksjoner på når vi fikk se på dette, og han hadde gjemt nøkkelen til skapet sitt. Mor hjalp oss å lete etter den, for hun syntes barnebarna måtte få se på tingene når de selv ville.

Etterhvert tok vi bussen fra Klett og til Ålen alene. Når bussen svingte inn på "koperativet" sto Mor og ventet, og vi var sikret ei helg, eller en ferie med mye bortskjemming. Vi fikk alltid servert hjemmelaget pizza og annen god mat, og ikke minst det vi klarte å ha i oss av godteri. Skulle det bli for lite var det bare å klatre over gjerdet til "BPå". Det ble alltid turer til butikken også, og det tok sin tid, for Mor kjente alle, og likte å

prate med folk hun møtte. Selv om vi da latet som vi syntes det var slitsomt, var det nok egentlig litt stas med alle som ville se hvem vi var lik, og konklusjonen var mer eller mindre alltid at vi var lik "far vår". Dessuten solgte de favorittgodteriet vårt på koperativet som ikke var så enkelt å få tak i andre steder, nemlig mormors-karameller, og de hadde også mer leker enn vi var vant med fra andre matvarebutikker.

Det var kjekt for oss at Snoa lå så sentralt til i Ålen, med butikk, bensinstasjon og kjempeplass rett ved siden av. I nabohuset ble det forsøkt drevet både videobutikk, sportsbutikk og blomsterbutikk, og kun et kort stykke lenger bort langs riksveien lå bokhandelen, hvor de solgte de mest fantastiske viskelær vi noen gang hadde sett.

Var vi i Ålen på tirsdager ble det bingoetur. Da satt vi gjerne på med mors venninne Annbjørg, og vi fikk egne blokker og kort, og selvfølgelig godteri og brus. Opplevelsen var preget av skrekkblandet fryd. Vi hadde veldig lyst til å vinne, men grudde oss samtidig for å rope bingo i det store samfunnshuset. Så den ene gangen det ble bingo på en av oss, var det Mor som måtte rope ut.

I mai var det alltid spesielt å være i Ålen. Vi var ikke vant med 1. maifeiring fra Leinstrand, og på samfunnshuset viste de nesten alltid morsomme tegnefilmer etter at vi hadde gått i toget.

Noe vi heller ikke hadde opplevd hjemme på Leinstrand var "pinstroke", og det var selvfølgelig stor stas, enten den ble tilbragt nedfor huset til tante og gokka, eller ved bekkdalen ovenfor Mor.

Det var også mye kortspill når vi var i Ålen. Dagny Drøyvollsmo lærte oss å spille spardame, og det ble favorittspillet ei lang stund. Ellers var det kabaler og kryssord. Når vi løste Donaldkryssord lo både Mor og vi barna så tårene trillet når en av oss leste feil ord i kryssordet. Hvis Mor la kabal på søndag og hun hørte at det kom noen, måtte en av oss barna sette oss foran så det sa ut som det var vi som holdt på med den, i tilfelle noen skulle synes at slikt var ukristelig.

Vi traff mange andre enn Mor også på Ålen-besøkene våre. Det ble mange turer i bobla til tante og Gokka, enten de var hjemme eller på setra. Nils og Johannes Korjetrøa hilste vi også på mang en gang, og Annbjørg, Dagny, Eli, Birgit og "Marit på lofta". Ålbyggene var alltid hyggelige, selv om de sa mye merkelig, som "a Vidar" og "n Sigrid", "nykkjyl", "gølt", "klappaskaill" og "møsmørøge". I Ålen var ikke "måse" bare en fugl, og kakking var en syssel som i følge dem heller burde gjøres på do enn på vinduet.

Sauen

AV ERIK LUND

Jeg har i grunnen min far å takke for mye, men i denne sammenheng er det at jeg fikk så mye av livet knyttet til Aunegrenda, noe jeg også tidligere har skrevet om i "Oppunder Fjellbandet". Som jernbanemann gikk han gladene fra bud som 15-åring til han endte som bestyrer for fiske ekspedisjonen ved Trondheim stasjon. Underveis ble han telegrafist, og det var den gang da det lyste i messing på ekspedisjonskontorene, og morsnøkkelen var det viktigste kommunikasjonsmiddelet. I dag høres dette ut som steinalderen.

Telegrafistene måtte ut for å lære, og det ble kortere og lengre opphold på stasjonene i distriktet. På denne måten ble han kjent i bygde-Norge, og fikk usigelig lyst på et hytte på fjellet. Slik havnet familien i Aunegrenda, noe som for mitt vedkommende ble starten på et langt hytteliv på "fjellet": Først 10 år på "gamle" Brubakken, så 22 år på Grønsesvollen, så tilbake til "nye" Brubakken fra 1972 og til i dag.

Men dette ble en noe lang innledning på det jeg egentlig tenkte å skrive noen ord om, nemlig sauene. Det er jo den som mest preger husdyrholdet i bygda i dag, og som også skaper liv rundt hytta.

Storingsrepresentant Liv Finstad gjorde seg vel nesten udødelig gjennom sin replikk i Stortinget om at sauer er "alreite" dyr. Og det skal jo ikke benektes, selv om de av og til også kan forarge. Men en kan ofte andre seg over oppførselen deres:

Hvorfor har de en tendens til å trave østover og vestover et par ganger hver dag? Har de behov for mosjon? Blir kjøttet bedre av det? - Men det kan jo ikke de vite..

Hvorfor skal de på død og liv over elva fra tid til annen? Er gresset grønnere på den andre siden av elva? Og lammene står igjen og lurar på om de skal tørre å følge mødrene sine. Så lar de det stå til. Det er da mine perver blir anstrengte. Jeg hører brekingen et godt stykke lengre nede i elva. Tar meg en tur, men nevda, det er bare for å varsle mor om at nå må hun

Sauene kan være trivelige og godlynte dyr. Her gjester de Brubakken i Aunegrenda.

vente. Disse små ulldottene klarer seg bra, de flyter bare lengre av gårde på overfarten.

Garasjeporten på Brubakken er et yndet hvilested. Der er det sand og skiten setter seg godt nedi. Ellers hadde min kjære Ruth glede av nettopp denne: Hun samlet den opp, vannet den ut og persille, gressløk, dill og reddik vokste seg store og fine. Ruth var glad i sauene sine, og de likte henne også, ikke minst fordi hun gav dem litt salt i ny og ne.

Men rovdyr i sauebygder skulle man helst ikke ha. Vi fant ei tikke på tomta vår for noen år siden. Bamse hadde forsynt seg med jur, nesetipp og et øre. Det var ikke noe lystelig syn. Den stakkars sauene hadde nok hatt mye lidelse før hun døde. Skal vi nødvendigvis ha alle rovdyr i vår fauna? Trenger vi dette biologiske mangfold? Personlig er jeg jo glad for at dinosaurene forsvant, de kan ikke ha vært morsomme å møte..

Når dette skrives er det høst. Og til tross for min forkjærlighet for nettopp sauene, må jeg jo innrømme at jeg allikevel gleder meg til årets fårrikål.

Kommunens ansatte og politikere
ønsker jule- og nyttårsfesten
hjertelig velkommen
til Holtålen kommune

Alle ansatte av Oppunder fjellbande,
leilighetsbyggere i Holtålen kommune
og utflyttere fra Ålen og Haldalen
ønskes en riktig god jul
og et fredfylt og godt nytt år

HOLTÅLEN KOMMUNE

– muligheten i kommunen

Peter P. Volden
Ordfører

Martha Kjetland
Førstevarer